

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Баркарь У.Я., Гоцок Н.М.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячена вивченню наукових лінгвістичних текстів та їх лексико-граматичної будови. У дослідженні розглядаються німецькі та українські тексти мовознавчого напрямку. Опис мовленнєвих засобів здійснено з урахуванням внутрішньо стилізованої нормативності. Проаналізовано особливості вживання термінів у наукових лінгвістичних текстах у якісному і кількісному відношенні. Визначено частку абстрактності та узагальненості німецьких та українських текстів у порівнянні.

Ключові слова: науковий лінгвістичний текст, внутрішньостильова нормативність, термін, десемантизація, позачасове значення дієслова, абстрактність, узагальненість.

Постановка проблеми. Структуру наукової мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. досліджує лінгвістика тексту. Вона розглядає норми побудови, структурно-стилістичні особливості тексту. Об'єктом таких досліджень є наукова мова (наукові тексти), предметом – структурно-стилістичні особливості наукового стилю. Однак, особливою категорією наукових текстів виступають лінгвістичні наукові тексти. Результати таких досліджень дають змогу: поглибити знання про науковий лінгвістичний текст; розширити уявлення про наукову мову, головні категорії, властивості, структуру, мовні засоби наукового лінгвістичного тексту, основи майстерності наукового виступу, виробити потребу в нормативному вживанні мовних засобів наукового стилю; формувати стилістичну компетенцію; створювати нормативні наукові тексти зі спеціальності, писати відгуки і рецензії на наукові роботи, правильно вживати й оформляти цитати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження наукового стилю як об'єкту засвоєння носіями мови є дослідження функціональної стилістики, психології й асоціативної граматики. В сучасній лінгвістиці науковий стиль вивчається з позицій функціонального підходу в синхронічному і діахронічному аспектах (Р. С. Алікаєв, О. О. Баженова, М. П. Брандес, А. М. Васильєва, М. М. Кожина [4], М. П. Котюрова, Н. М. Ларіохіна, О. Д. Митрофанова [5; 6], Н. М. Разінкіна, Н. К. Рябцева, О. Я. Шайкевич та ін.). На сучасному етапі розвитку лінгвістики виявлено комплекс стилізованих засобів, які створюють специфіку мовленнєвої організації наукового тексту (О. О. Баженова, А. М. Васильєва, М. М. Кожина [4], М. П. Котюрова, Н. В. Кириченко, В. О. Салімовський, Т. Б. Трошева та ін.), наукового тексту, його цілі та завдання, специфіка смислового розгортання (О. О. Баженова, Т. Б. Іванова, М. М. Кожина [4], Т. Н. Плюскіна). Створені моделі цілісного наукового тексту, що визначає специфіку організації мовних одиниць дотекстового і текстового рівнів (О. О. Баженова, М. П. Котюрова). Суб'єкт наукової діяльності представлений як екстралінгвістичний фактор, який сукупністю індивідуальних та соціальних рис визначає специфіку наукового тексту (Н. С. Болотнова, Л. М. Лапш, М. П. Котюрова, С. В. Гричин та ін.). У науковій сфері як у статистичному, так і в динамічному аспектах охарактеризовано текстові параметри наукового тексту з урахуванням екстралінгвістичних факторів, що їх обумовлюють (І. Р. Гальперін [3], Л. Р. Дускаєва, Т. В. Матвєєва, М. П. Котюрова, М. М. Кожина [4], Т. М. Плюскіна, Т. Б. Трошева).

Вивчення наукового тексту з позицій функціонально-стилістичного підходу, що включає в себе й розгляд лексико-граматичних особливостей, має вагомe значення для дослідників, оскільки саме в науковому тексті спеціально фіксується професійна пізнавальна діяльність ученого. Аналіз наукового тексту має кінцевою метою розуміння його змісту з урахуванням комунікативно-пізнавальної специфіки [1, с. 45].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За результатами нашого аналізу дослідження наукового тексту саме лінгвістичного спрямування здійснено ще не в повному обсязі, а порівняльний аспект дослідження на матеріалі різних мов відкриває питання узгодженості / неузгодженості наукових лінгвістичних текстів з точки зору їх лексико-граматичного набору, що є особливо важливим у процесі розуміння й перекладу

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення лексико-граматичних особливостей наукового лінгвістичного тексту німецької та української мов у порівнянні для вирішення проблеми узгодженості даного типу текстів у різних мовах та виокремлення його серед інших типів текстів.

Методи дослідження. При вирішенні поставлених завдань застосовувалися такі методи, як метод порівняння, інформаційно-пошуковий метод, аналітичний метод, кількісні та статистичні методи.

Матеріалом дослідження є комплекс текстів науково-лінгвістичного стилю німецькою мовою загальним обсягом 8 195 слів. Тексти відібрані з наукових публікацій 2000-2014 рр., а саме: "Negativer Transfer bei russischsprachigen Deutschlernern" [12], "Germanistische Linguistik" [8], „Die semantische Struktur natürlicher Sprache" [9], „Sprachwissenschaft" [13], „Sprache und Kultur" [10], „Progressive Verbalkonstruktionen im Deutschen" [11], "Sprache und Sprachwissenschaft" [14].

Виклад основного матеріалу. Опис наукового стилю є важливим для розробки раціональної системи вивчення німецької мови. Необхідність такого опису є найбільш очевидною, якщо врахувати, що серед функціональних стилів науковий стиль вирізняється особливо великим ступенем внутрішньостильової нормативності, при чому в ході його розвитку ця нормативність лише зростає.

Говорячи про внутрішньостильову нормативність наукових лінгвістичних текстів ми опираємося на використання мовленнєвих засобів у певних регламентованих співвідношеннях.

Проявом внутрішньостильової нормативності науково-лінгвістичного тексту є уніфікація мовних засобів, скорочення мовних варіантів, що призво-

дають до виникнення стандартних мовленнєвих формул, до обов'язкового вибору відповідного способу вираження змісту.

Відповідно, при вивченні німецького наукового стилю важливим є суворий відбір обмеженого мовленнєвого матеріалу, що робить процес навчання максимально інтенсивним. Для цього, перш за все, необхідний опис мовленнєвого матеріалу в навчальній меті, що відповідає граматиці наукового стилю. Базою для створення такої граматики є як кількісний, так і якісний аналіз мовленнєвих одиниць, що активно використовуються в науковому стилі. Кількісний аналіз наукового стилю залежить від відбору мовленнєвого матеріалу для навчання. А саме навчання підпорядковується мовленнєвим матеріалом, відібраним під час комунікації, в результаті чого встановлюються правила-інструкції використання мовленнєвих одиниць у тексті.

Кількісний аналіз повинен забезпечити визначення функціонального призначення мовленнєвих одиниць, тобто, пов'язати мовленнєву форму і функцію, що виконується в процесі комунікації. Ця сторона аналізу набуває значення про описі синтаксису, оскільки даний рівень мови безпосередньо співвідноситься з процесом комунікації, а синтаксичні одиниці виконують відповідно комунікативну функцію.

При реалізації функціонального принципу в описанні мови допустимим є направлення як від функції до форми, так і від форми до функції. І в першому і в другому випадках, відбувається зв'язок структури та семантики речення, як основної комунікативної одиниці.

Функціональний підхід до описання мовленнєвого матеріалу дозволяє виділити актуальні для наукового стилю змісти, обумовленні змістовною стороною наукової інформації. Виділення актуальної тематики є притаманним також для економічної, ефективної організації процесу навчання в відповідній сфері наукової діяльності.

Якісний аналіз передбачає оцінку мовленнєвих засобів з точки зору їх ролі у створенні лінгвістичної системності наукового стилю та, відповідно, оцінку ступені їх нормативності з позиції даного стилю. Таким чином, у комплексі синтаксичних одиниць, об'єднаних функціонально, виділяються структури, що відображають якісну своєрідність наукового стилю та діючу стилістичну функцію.

Мова наукового лінгвістичного тексту значно відрізняється від мови інших стилів мови. Основна причина в тому, що мета наукового викладу – вплив на розум, а не на почуття читача, і повідомлення інформації в об'єктивному описі. Словник наукової літератури ділиться умовно на три шари: загальнолітературну, загальнонаукову і спеціальну термінологічну лексику.

Найбільший шар лексики – загальнолітературний і міжстильовий. Основна специфічна риса мови наукової літератури, з лексичної точки зору, широко використання термінів. Термін у найбільш загальному сенсі – це слово в особливій функції. Це слово особливої мови, що служить для професійного, наукового спілкування, і пов'язане з поняттям, що належить до певної галузі науки або техніки.

Термін – це слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання або діяльності і є елементом певної системи термінів. Усередині даної системи термін тяжіє до однозначності, не виражає експресії і є стилістично нейтральним. Терміни, значна частина яких є інтернаціональними словами – це умовна мова науки.

Термін у науковому тексті характеризується багатозначністю, крім того, в науковій прозі досить частим є явище термінологічної омонімії. Аналіз одиниць наукових текстів показав, що в їх основі лежать загальнонаукові і спеціальні терміни. Велику групу становлять терміни англійського походження: прості, складні терміни, термінологічні сполучення. Науковий текст допускає використання деяких елементів розмовної мови як допоміжний засіб. Цей матеріал відбирається, трансформується й організовується відповідно до жанрових особливостей і функціональних завдань.

Оскільки провідною формою наукового лінгвістичного тексту є поняття, то і майже кожна лексична одиниця наукового стилю позначає поняття або абстрактний предмет. Точно й однозначно називають спеціальні поняття наукової сфери спілкування і розкривають їх зміст саме терміни.

Термін є основною лексичною і понятійною одиницею наукової сфери людської діяльності. У кількісному відношенні в текстах наукового стилю терміни переважають над іншими видами спеціальної лексики (номенклатурними назвами, професіоналізмами, професійними жаргонізмами тощо), в середньому термінологічна лексика зазвичай становить 15-20% загальної лексики даного стилю. Для термінів як основних лексичних складових наукового стилю мовлення, а також для інших слів наукового лінгвістичного тексту характерне вживання в одному, конкретному, визначеному значенні. Якщо слово багатозначне, то воно вживається в науковому стилі в одному, рідше – у двох значеннях, які є термінологічними. Узагальненість, абстрактність викладу в науковому стилі на лексичному рівні реалізується у вживанні великої кількості лексичних одиниць з абстрактним значенням (абстрактна лексика). «Наукова мова співпадає з понятійно-логічною мовою, понятійна мова виступає як більш абстрактна» [2, с. 144].

Науковий стиль має і свою фразеологію, включає складові терміни: дієприслівниковий зворот, складносурядне речення, а також різного роду кліше, наприклад, українські: *полягає в ... , являє собою ... , складається з ... , застосовується для ...* тощо.

Мові наукового лінгвістичного тексту притаманні і свої граматичні особливості. Абстрактність та узагальненість наукової мови проявляються в особливостях функціонування різноманітних граматичних, зокрема морфологічних, одиниць, що виявляються у виборі категорій і форм, а також ступеня їх частоти в тексті. Назви понять у науковому стилі переважають над назвами дій, це приводить до меншого вживання дієслів і більшого вживання іменників. При використанні дієслів помітна тенденція до їх десемантизації, тобто втрати лексичного значення, що відповідає вимозі абстрактності, узагальненості наукового стилю. Це проявляється в тому, що велика частина дієслів у науковому стилі функціонує в ролі зв'язкових: *бути, називатися, вважатися, стати, ставати, робитися, здаватися, полагати, складати, володіти, визначатися, представлятися* та ін. Є значна група дієслів, що виступають у якості компонентів дієслівно-іменних сполучень, де головне смислове навантаження припадає на іменник, що позначає дію, а дієслово виконує граматичну роль (позначаючи дію в самому широкому сенсі слова, передає граматичне значення способу, особи і числа): *приводити до виникнення, до загибелі, до порушення, до розкриття, до розрахунку, обчислення, спостереження*. Десемантизація дієслова проявляється в переважанні у науковому тексті дієслів широкою, абстрактною семан-

тики: *існувати, відбуватися, мати, з'являтися, змінювати(ся), продовжувати(ся)* та ін. Для наукової мови характерне використання дієслівних форм з ослабленими лексико-граматичними значеннями часу, особи, числа, що підтверджується синонімією структур пропозиції.

Ще одна морфологічна особливість наукового стилю полягає у використанні того позачасового (з якісним значенням), що необхідно для характеристики властивостей і ознак досліджуваних предметів і явищ. У контексті наукової мови позачасове значення набуває і минулий час дієслова: «Аналіз показав також синонімічність існування демінутивних суфіксів в усі періоди німецької мови» [7]. Взагалі, за спостереженнями вчених, відсоток дієслів теперішнього часу в три рази перевищує відсоток форм минулого часу, складаючи 67-85% від усіх дієслівних форм.

За нашими спостереженнями, у німецькій мові наукові лінгвістичні тексти містять такі дієслова абстрактної семантики: *sein, haben, ändern, existieren, bilden, machen, erklären, stellen*. Вони складають 1,9% лексики наукових лінгвістичних текстів. При чому, дієслова *sein* та *haben* у 60% випадків використовуються при утворенні форми минулого часу Partizip II.

Абстрактність і узагальненість наукової мови проявляється в особливостях вживання категорії виду дієслова в українській мові: близько 80% становлять форми недокопаного виду, що є більш абстрактно-узагальненими. Деякі дієслова докопаного виду використовуються в стійких зворотах у формі майбутнього часу, що синонімічний справжньому позачасовому: *розглянемо..., речення прийме вигляд*. Багато дієслів недокопаного виду позбавлені парних дієслів докопаного виду: слова легко вживаються.

Форми особи дієслова та особові займенники в науковому лінгвістичному тексті також вживають-

ся згідно з передачею абстрактно-узагальнюючих значень. Як стверджують дослідники, у наукових текстах практично не використовуються форми 2-ї особи і займенники *ти, ви*, оскільки вони є найбільш конкретними, малий відсоток форм 1-ї особи однини. Найбільш часті у науковій промові абстрактні за значенням форми 3-ї особи і займенники *він, вона, воно*. Займенник *ми*, крім вживання у значенні так званого авторського 'ми', разом з формою дієслова часто виражає значення різною мірою абстрактності й узагальненості у значенні 'ми разом' (я та аудиторія): *ми приходимо до результату, ми можемо узагальнити*. Аналіз текстового матеріалу наукових лінгвістичних текстів німецькою мовою виявив таку частотність уживання особових займенників (табл. 1):

Таким чином, можна стверджувати, що особові займенники першої та другої особи однини, другої особи множини та ввічливе звертання *Sie* не використовуються у досліджуваних текстах. Доміnantним займенником є займенник третьої особи однини *sie*, на другій позиції за призначенням займенник третьої особи однини *er*, трохи менший відсоток у використанні займенника *es*, передостаннє місце займає займенник третьої особи множини *sie* та найменша кількість займенника першої особи множини *wir*.

Висновки і пропозиції. Отже, узагальнено-абстрактний характер наукового мовлення, позачасовий план викладу матеріалу зумовлюють вживання певних типів синтаксичних конструкцій: неозначено-особових, узагальнено-особових і безособових речень. Дійова особа в них відсутня або мислиться узагальнено, невизначено, вся увага зосереджена на дії. Неозначено-особові та узагальнено-особові речення використовуються при введенні термінів, виведенні формул, при поясненні матеріалу в прикладах українських текстів. Таким чином, наукові лінгвістичні тексти лексично та граматично є узгодженими в німецькій на українській мовах.

Таблиця 1

Частотність уживання особових займенників у наукових лінгвістичних текстах німецькою мовою

Особовий займенник	Ich	Du	Er	Sie	Es	Wir	Ihr	Sie (ввічлива форма)	Sie (III особа множини)
Кількість у тексті (%)	0	0	28,8	31	18,1	8	0	0	16,1

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Андреев Г. И. Основы научной работы и оформление результатов научной деятельности : учеб. пособие / Г. И. Андреев, С. А. Смирнов, В. А. Тихомиров. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 272 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М., Изд-во Инostr. лит., 1961. – 394 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
4. Кожина М. Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими / М. Н. Кожина. – Пермь, 1972. – 395 с.
5. Митрофанова О. Д. Научный стиль речи: проблемы обучения / О. Д. Митрофанова. – М. : Рус. язык, 1985. – 128 с.
6. Митрофанова О. Д. Язык научно-технической литературы / О. Д. Митрофанова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 147 с.
7. Слободцова І. В. Лексико-граматична група слів, яка виражає поняття viel «багато» / WENIG «мало» в німецькій мові (діахронічне дослідження) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / І. В. Слободцова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2001. – 19 с.
8. Busch A., Schtenschke O. Germanistische Linguistik / A. Busch, O. Schtenschke. – Tübingen, 2008 – 12 s.
9. Helbih H. Die semantische Struktur natürlicher Sprache / H. Helbih. – Berlin, 2001. – 34 s.
10. Karstedt L. Sprache und Kultur : дис. ... д-ра філол. наук / L. Karstedt. –Hamburg, 2004. – 32 s.
11. Krause O. Progressive Verbalkonstruktionen im Deutschen : ein korpusbasierter Sprachvergleich mit dem Niederländischen und dem Englischen / O. Krause. – Hamburg, 2001. – 44 s.
12. Lehmann V., Rehbein J. Negativer Transfer bei russischsprachigen Deutschlernern. Die häufigsten muttersprachlich bedingten Fehler vor dem Hintergrund eines strukturellen Vergleichs des Russischen mit dem Deutschen: дис. ... д-ра філол. наук / Dr. Volkmar Lehmann, Dr. Jochen Rehbein. – Hamburg : Literatur- und Medienwissenschaften I und II der Universität, 2005. – S. 22–23.
13. Ludger H. Sprachwissenschaft / H. Ludger. – Berlin, New York, 2010. – 14 s.
14. Scheider M. Sprache und Sprachwissenschaft / M. Scheider. – Berlin, 2009. – 67 s.

Баркар У.Я., Гоцюк Н.Н.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕМЕЦКИХ И УКРАИНСКИХ НАУЧНЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Аннотация

Статья посвящена изучению научных лингвистических текстов и их лексико-грамматического строя. В исследовании рассматриваются немецкие и украинские тексты языковедческого направления. Описание речевых средств осуществляется с учетом внутреннестилевой нормативности. Проанализированы особенности употребления терминов в научных лингвистических текстах в качественном и количественном отношении. Определена доля абстрактности и обобщенности немецких и украинских текстов в сравнении.

Ключевые слова: научный лингвистический текст, внутреннестилевая нормативность, термин, десемантизация, вневременное значение глагола, абстрактность, обобщенность.

Barkar U.Ya., Hotsiuk N.M.

Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University

LEXICAL AND GRAMMATICAL PECULIARITIES OF GERMAN AND UKRAINIAN SCIENTIFIC LINGUISTIC TEXTS

Summary

The article studies scientific linguistic texts and their lexical and grammatical structure. The study examines German and Ukrainian texts of linguistic direction. Description of speech means is based taking into account the internally stylistic normativity. The features of the use of terms in scientific language texts in qualitative and quantitative terms are analyzed. The proportion of abstraction and generality of German and Ukrainian texts in comparison is determined.

Keywords: scientific linguistic text, internally stylistic normativity, term desemantization, timeless meaning of the verb, abstraction, generalization.